

21. YÜZYILDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE, TARİHİ VE SOSYO-POLİTİK BİR İNCELEME

Erden Kişi¹

ÖZ

Tarihi, kültürel ve siyasi olarak birbiriyle güçlü bağları bulunan Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki siyasi ve kültürel iletişim, tüm artış ve azalışlarla beraber bugüne kadar gelmeyi başarmıştır. Özellikle Türklerin Orta Asya tarihi için Çin medeniyeti önemli bir komşu medeniyet özelliği göstermektedir. Binlerce yıl öncesine dayanan ilişkiler, Türk medeniyeti ve Çin medeniyetinin birbirini oldukça yakından tanımasına olanak vermiştir. Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile beraber iki toplumun iletişiminde daha farklı bir süreç yaşanmıştır. 20. yy.'a gelindiğinde her iki toplum da önemli bir devrim yaşamış ve yeni bir devlet ile yollarına devam etmişlerdir. 21. yy.'a gelindiğinde ise Çin'in önemli bir küresel aktör, Türkiye'nin ise önemli bir bölgesel güç olması ile beraber iki ülke ilişkileri daha farklı bir noktaya taşınmıştır. Kısa süre önce başlayan Covid-19 Pandemisi ile iki ülke ilişkilerinin daha farklı bir forma evrildiği görülmüştür. Bu çalışmada tarihi olarak iki komşu medeniyete sahip olan Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında yaşanan ilişkilerin sosyo-politik analizi yapılmaya çalışılacaktır. İki ülke ilişkilerinin tarihi seyrine ve mevcut durumuna değinilerek pandemi sürecinde iki ülke ilişkilerinin geldiği yer ve gelişeceği yön anlaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri, Covid-19, Pandemi Süreci, Türk ve Çin Tarihi, Türk-Çin İlişkilerinin Geleceği.

A HISTORICAL AND SOCIO-POLITICAL EXAMINATION ON THE RELATIONS OF THE REPUBLIC OF TURKEY AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE 21st CENTURY

ABSTRACT

With all of the ups and downs, political and cultural dialogue between the Republic of Turkey and the People's Republic of China, which have significant historical, cultural, and political ties, has managed to reach this point. Chinese culture is an important adjacent civilization, particularly for Turkish society's Central Asian past. The Turkish and Chinese civilizations have had thousands of years of contact, allowing them to get to know each other quite well. With the movement of Turks to Anatolia, a new process of communication between the two communities emerged. By the 20th century, both cultures had undergone significant revolutions and were on their way to a new state. With China as a major global player and Turkey as a major regional power in the 21st century, the two nations' relations have taken a new turn. With the recent onset of the COVID-19 Pandemic, it has been seen that relations between the two countries have taken on a new shape. The purpose of this research is to conduct a socio-political analysis of the relations between the Republic of Turkey and the People's Republic of China, which have historically been neighbors. By giving an account of the historical course and current situation of the relations between the two countries, it will be tried to understand the current situation of the relations between the two countries and the direction they will develop during the pandemic process.

Keywords: Relations between the Republic of Turkey and the People's Republic of China, COVID-19, Pandemic Process, Turkish and Chinese History, The Future of Turkish-Chinese Relations

Makale Geliş/Kabul Tarihi: 22.10.2022/26.11.2022

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, erdenkisi@yyu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-3124-680X,

Künye Bilgisi: Kişi, E. (2024). 21. yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti ilişkileri üzerine, tarihi ve sosyo-politik bir inceleme, *Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi*, 3(1), 1-16.

GİRİŞ

Türkiye ile Çin birçok noktadan benzer tarihi dönemlerden geçmişlerdir. İki ülke de önemli bir imparatorluk mirasına sahiptir (Akdağ, 2019: 40). Her iki toplumunda hafızasında bu tarihi mirasın etkisi görülmektedir. 20.yy.'a gelindiğinde her iki toplumda küresel emperyalizmle mücadele etmiştir. Daha sonrasında yaşanan siyasal değişim süreci, her iki toplum içinde yeni bir devletin kurulmasına sebebiyet vermiştir. Bu süreç ile beraber yeni iç ve dış sorunlar ile mücadele etmek zorunda olan Türkiye ve Çin arasında çok ciddi bir iletişimin yaşandığı görülmemiştir.

20.yy. boyunca yaşanan küresel olaylar iki ülkenin iletişim kuramamasındaki en önemli neden olmuştur. Bu dönemde varlık gösteren II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş, tüm dünya ülkelerinin iletişimini kısıtladığı gibi iki ülkenin ilişkilerini de kısıtlamıştır.

Çin İmparatorluğu, 20.yy.'ın diğer çöken birçok imparatorluğu misali, 1911 senesinde iki bin senelik siyasal hayatına son vermiştir. Ardından cumhuriyet rejimine geçilmiştir (Çavuş, 2021: 1). Tıpkı diğer dünya toplumlarında olduğu gibi Çin toplumunda da bu süreç oldukça sancılı bir şekilde ilerlemiştir. Her yönü ile güçlü kültürel ve tarihi bağları olan bir toplumun bu dönüşümü yaşaması kolay olmamıştır. Tıpkı Fransız toplumunda olduğu gibi Çin toplumunda da derin sosyolojik ve siyasal sorunlar yaşanmıştır. Özellikle Çin Komünist Partisi öncülüğünde başlatılan Çin toplumun sosyalistleştirilmesi hedefi, uzun kanlı süreçleri beraberinde getirmiştir. İç sorunlarla derin bir mücadele yaşayan Çin Halk Cumhuriyeti, dünya ülkeleri ve Türkiye ile ciddi bir diplomatik, kültürel ve ticari ilişki kuramamıştır.

20.yy. Çin halkı için ağır ev ödevlerinin olduğu bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği ise Çin halkının siyasal iktidar eliyle sosyalist-komünist bir topluma evrilmesidir. Aynı süreçte Türk halkı ise her yönü ile bir demokratikleşme süreci yaşamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti ilişkileri resmen 1971 yılında başlamıştır. O tarihten günümüze kadar oldukça inişli ve çıkışlı bir ilerleyiş yaşanmıştır (Çolakoğlu, 2012: 54). Özellikle Uygur Türklerinin geleceği konusunda iki ülke ilişkilerinde sorunlar yaşandığı görülmüştür. Bu süreçte Çin'in iç ve dış sorunlar karşısında oldukça pragmatist bir tavır sergilediği görülmüştür.

Ticari ve kültürel olarak iki ülke ilişkilerinin gelişim potansiyeli oldukça yüksek olmasına rağmen Çin'in Uygur Türkleri konusunda takındığı katı siyasal tutum, iki ülke ilişkilerinin gelişmesinin önündeki en önemli engel olarak görülmektedir. Çünkü tıpkı Çin tarafında olduğu gibi Türkiye'nin de milli hissiyatları, dış politikanın oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Türkiye için Türk dünyasının ve İslam dünyasının huzur ve barış içinde yaşaması önemli bir olgudur. Türkiye'nin bu tutumunun farkında olan Çin, Türkiye ile ilişkilerinde oldukça temkinli bir siyasal tutum sergilemektedir.

Türkiye ve Çin ilişkilerinde önemli sorunlardan biri de iki ülkenin son 30 senede yaşadığı sosyal, politik, ekonomik ve kültürel evrimin sorunlu konular ve bakış açıları üzerinden analiz edilmesidir (Temiz, 2017: 8). İki ülke ilişkilerinde yaşanan sorunların en başında Çin tarafının milliyetçi ön yargıları gelmektedir. Esasında iki ülke ilişkilerinin gelişebilmesi hem Türkiye hem de Çin için önemli getirilere sahiptir. Özellikle ticari konular başta olmak üzere Orta Asya'nın geleceği, Kafkasya'nın güvenliği ve dünya ticaretinin yeniden şekillenmesi konusunda iki ülkenin sahip olduğu potansiyellerin büyük bir önemi bulunmaktadır.

21.yy'a gelindiğinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin önemli bir küresel aktör olduğu görülmektedir. Özellikle büyük ekonomisi ve üretim kabiliyeti ile ABD'nin karşısına çıkmayı başarmıştır. Son dönemde ise pandemi süreci ile beraber, Çin'in uluslararası ticarete ABD ile oldukça yakın bir ticari yarış içerisinde olduğu öne sürülmektedir. Bu süreç üzerinden okunan en önemli gerçeklik ise tüm küresel güçlerin, önemli bölgesel güçlere ihtiyaç duyduğu gerçeğidir.

Uzun bir dönemdir tıpkı ABD'nin olduğu gibi Çin'in de küresel hedefleri bulunmaktadır. Bu hedeflere ulaşabilmek için bölgesel güçlere ve ittifaklara ihtiyaç duyacağı ise açıktır. Bu nedenle Türkiye

ve Çin ilişkilerinin ticari ve siyasi olarak gelişebilmesi hem Türkiye hem de Çin için önemli bir olgudur. Türkiye'nin hassasiyetlerine önem veren ve yapıcı bir dış politika ile Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmaya çalışan bir Çin hem Türkiye için hem de kendisi için önemli kazanımlar sağlayacaktır.

İki ülkenin mevcut ilişkilerini geliştirebilecek imkân ve kabiliyetlerinin olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Tarihi, kültürel ve sosyolojik olarak ciddi bağlara sahip olan iki ülkenin karşılıklı hassasiyetlere saygı prensibinde gelişen ilişkileri, küresel denklem için önemli değişimleri beraberinde getirecektir. Özellikle pandemi sürecinde ticari ilişkilerin gelişimi, pandemi sonrasında ise iki ülke ilişkilerinin siyasi ve kültürel bir iyileşme sürecine girmesi ile dünyanın ticari ve siyasi dengeleri için birçok değişimin yaşanacağı sezilmektedir.

2000'li yıllar sonrasında her yönü ile değişen bir küresel sistemin var olduğu görülmektedir. Artık yazılım teknolojisi ile dünyaya yeni imkânlar kazandıran bir Hindistan, teknolojik ürünlerle dünyanın her yerine ulaşan bir Çin ve silah teknolojisi ile dünyaya yön veren bir Rusya vardır.

Olası bir “yeni dünya düzeni” için Doğu medeniyetlerinin önemli mesafeler kat ettiği görülmektedir. Dünya üzerinde varlık gösteren tüm gelişmeler ışığında görülen en önemli gerçeklik ise kurulması muhtemel yeni düzende, Türkiye'nin de hesaba katılması gerektiğidir. Bu nedenle oluşması muhtemel “yeni dünya düzeni”nde Türkiye'nin aktif bir şekilde yerini alması önemlidir. Her yönü ile Türkiye hem Türk dünyasını hem de İslam dünyasını temsil eden önemli bir güçtür.

Türkiye'nin sahip olduğu tarihi, kültürel ve stratejik imkânlar gerek kendi bölgesinde gerekse de küresel anlamda birçok değişime sebebiyet verebilecek durumdadır. Bu nedenle Türkiye ve Çin arasında kurulacak olan ileri düzeyde yapıcı ilişkiler, küresel anlamda ticari ve siyasi denklemi değiştirecek bir kapasiteye sahiptir.

Çin için Türkiye; Batı'ya açılabilmek için en önemli kapı, ayrıca Orta Asya ve Orta Doğu ticareti için büyük bir ticari müttefik iken Türkiye için Çin; politik, ticari ve güvenlik ile ilgili konularda önemli bir aktördür. Bu nedenle iki ülke ilişkilerinin gelişmesi her iki taraf için de çok büyük bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada tarihi, politik ve kültürel olarak birbiri için iki önemli medeniyet olan Türkiye ve Çin ilişkilerinin tarihi ve sosyo-politik analizi yapılmaya çalışılacaktır. Akabinde pandemi sürecinde iki ülke ilişkilerinin gelişimi analiz edilecektir. Daha sonrasında ise etkin bir küresel güç olmayı hedefleyen Çin ve önemli bir bölgesel güç olan Türkiye'nin sahip olduğu potansiyeller ile güçlenen ilişkilerinin küresel siyaset için önemi tartışılacaktır.

TEORİK ÇERÇEVE

Çalışma sürecinde iki ülke ilişkileri, realist perspektif dahilinde analiz edilmiştir. Siyasi, ekonomik ve sosyolojik şartlar çerçevesinde ikili ilişkiler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu temelde çalışma iki ülke ilişkilerinin kronolojik ve sosyo-politik bir analizi mahiyetine ulaşmıştır.

Çalışma sürecinde İngilizce ve Türkçe kaynaklardan yararlanılmıştır. Elde edilen veriler incelenmiş ve çalışmanın ilgili bölümlerine eklenmiştir. Ayrıca çalışmanın derinliği için önemli olan tablo ve grafiklerden istifade edilmiştir. Daha sonrasında iki ülke ilişkilerinin bugün ulaştığı yeri anlayabilmek adına Türk-Çin ilişkilerinin tarihsel arka planı analiz edilerek çalışmaya eklenmiştir. Elde edilen doneler ve analizler eşliğinde çalışma, bir araştırma-derleme çalışması noktasına gelmiştir.

Çalışmamızın içeriğine geçmeden önce realizm hakkında bilgi vermek gerektiği kanaatindeyiz. Realizm, milletleri ve milletler arası ilişkileri hayallerle değil salt gerçeklerle değerlendirmeye çalışmaktadır (Moseley, 2020: 43). Yani olması gerekeni değil olanı analiz etmeye çalışan bir teoridir. Realizm için en önemli olan kavramlardan birisi “güç” tür. Realizm için “güç”; herhangi bir şeyi yapmaya ehil olmak demektir (Moseley, 2020: 42). Bu temelde realist teorinin genel kabulleri altında çalışmamız şekillenmiştir.

TARİHTE TÜRKLER VE ÇİNLİLER

Çin tarihçileri eliyle olayların analizi, genelde kısıtlıdır. Tarihi şahısların iradesi, kimliğine bağlıdır. Halkların rolü ise görmezden gelinmiştir. Göçebe milletlerin, komutan ve liderlerin hayatı gayri ihtiyari olarak Çin toprak soyluların hayat tarzı gibi betimlenmektedir (Ağababa, 2015: 5). Bu sebeple Çin kaynaklarına göre Türklerin tarihi liderlerin tarihi ile eş olarak görülmüştür. Türklerin bir millet olarak Çin kaynaklarında çok fazla yer bulmadığı liderlerin kişisel özellikleri ve başarıları üzerinden yer buldukları gözlenmektedir.

Çin kaynaklarına göre Türklerin ilk tuedikleri yurt Altay etekleri olmuştur (Eberhard, 1996: 86). Türklerin yaşadıkları coğrafya, stratejik olarak kadim Çin toprakları ile yakın bir alanı oluşturmaktadır. Bu nedenle iki medeniyet arasında önemli bir siyasi ve kültürel geçmişin olduğu görülmektedir. Bu tarihi arka plan, her iki medeniyetin de milli kaynaklarında yer bulmuştur.

Çin kaynaklarında tarih eksikliği sorunu göze çarpmaktadır. Bu durumun oluşumunda Doğu kaynaklarının birbiriyle ve Batı takvimiyle uyumsuz olan Kamerî takvimi kullanması gibi bir sorun yer almaktadır. Ancak “Eski Tibet ve Eski Kronoloji” 12 Hayvanlı Türk Takvimi’nin, Çin Hayvan Yılları’na tekabül ettiğini göstermektedir. Genel olarak, Çin ve Müslüman tarihleri Y. Ch’en’in “*Chung hsi hui shih jih li*” (1972) adlı eserindeki tablolara göre dönüştürülmüştür. Bununla birlikte, basit bir dönüştürmeye meydan okuyan çok sayıda sorunlu vaka vardır. Tibet ve Eski Türkçe tarihlendirmesi için durum çok daha karmaşıktır (Beckwith, 1987: xvii). Tarihi kaynaklar incelendiğinde her iki toplumun da birbirini oldukça iyi tanıdığı görülmektedir. Fakat her iki toplumunda sahip olduğu siyasi ve kültürel farklılık nedeniyle mevcut kaynakların uyumsuz bilgiler içerdiği görülmektedir.

Tıpkı Çin kaynaklarında olduğu gibi diğer tarihsel kaynaklarda da “Eski Türk Yazıtları” henüz tam olarak araştırılmamıştır. Bunlar gerçekleşene kadar içeriklerden elde edilen kronoloji belirsiz kalacaktır. Özetle yazıtlar, metnin yazıldığı kişinin yaşına göre olayları tarihlendirmiştir. Bu bilinç bazen, hayvan döngüsüne göre olmuştur. Sonuç olarak, tarihler (gerçekte verildiğinde) genellikle verilen kişinin öldüğü yıldan geriye doğru hesaplanarak belirlenmektedir. Hesaplar, her olay için konunun yaşını vermediğinden, sıklıkla enterpolasyon (olası değer/tahmin yöntemi) yapmak gerekmektedir. Bu nedenle belirli bir miktar belirsizlik kaçınılmazdır (Beckwith, 1987: xviii). En nihayetinde her iki toplumunda sahip olduğu tarihi kaynakların analizinde çeşitli sorunlar yaşansa da sonuç itibari ile iki toplumun birbirine yabancı olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak tüm toplumların tarihinde olduğu gibi Çin tarihinde de toplum ve bireyin kendilerini sorunsuz olarak görme eğilimi mevcuttur. Ayrıca kökenleriyle ilgili önemli hikâyeleri de beslemişlerdir. Çin medeniyetinin önemli bir özelliği, başlangıcının yokmuş gibi görünmesidir. Çinliler tarihte konvansiyonel bir ulus-devletten çok, kalıcı bir doğal fenomen olarak görünmek istemektedirler. Birçok Çinli tarafından efsanevi kurucu hükümdar olarak saygı duyulan “*Sarı İmparator*” hikâyesinde, Çin zaten var gibi gösterilmektedir. Efsanede “*Sarı İmparator*” görüldüğünde, Çin medeniyeti kaosa düşmüştür. Rakip prensler birbirlerini ve halkı taciz etmiş, ancak bu güçsüz hükümdar düzeni sağlayamamıştır (Kissinger, 2010: 5). Geçmiş ile oldukça barışık bir halk olan Çinliler, öz kültürleri ve tarihleri ile her daim övünmüştür. Büyük bir medeniyete sahip olduklarını dile getirmişlerdir. Tarihi kaynaklar, Çin medeniyetinin kökeni konusunda 5 bin yıla yakın bir tarihi mirasın olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle bugün bile Çin halkı, bu kültürel ve siyasi geçmiş ile övünmektedir.

Tıpkı Çinliler gibi dünyanın kadim milletlerinden olan Türklerin de binlerce yıllık kültürel ve siyasi bir geçmişi bulunmaktadır. Özellikle Orta Asya’da yaşanan Türk tarihi için Çinliler önemli bir medeniyet olarak konumlanmıştır. Ayrıca her iki toplumunda sahip olduğu tarihi belgeler, Türkler ile Çinliler arasında ciddi bir siyasi ve kültürel geçmişin olduğuna da işaret etmektedir.

Türklerin ve Çinlilerin benzer özelliklerinden birisi de kadim ve önemli bir dile sahip olmalarıdır. Çince yazılı karakterler ilk kez “*Shang Hanedanı*” döneminde evrimleştiğinde MÖ 2000 yılında

hanedan, Eski Mısır ihtişamının da üstündedir. Klasik Yunanistan'ın büyük şehir devletleri henüz ortaya çıkmamıştır. Roma ise binlerce yıl ötededir. Yine de Shang Yazı Sistemi'nin doğrudan torunu olan yazı sistemi, bugün hala bir milyardan fazla insan tarafından kullanılmaktadır. Çinliler bugün Konfüçyüs çağında yazılmış yazıtları anlayabilirler. Çağdaş Çin kitapları ile sohbetleri ise eski savaşlardan ve mahkeme entrikalarından bahseden asırlık aforizmalarla zenginleştirilmiştir (Kissinger, 2010: 6). Her yönü ile özgün bir medeniyet olan Çin medeniyeti, bu özgün yapısını bugün bile devam ettirmeye çalışmaktadır. Dünyanın birçok medeniyetine uzak olmasına karşın Türk medeniyeti ile yakın bir tarihi bağının olduğu görülmektedir.

Çin, dört bin yıl boyunca özgün bir medeniyet olarak ve iki bin yıl boyunca, neredeyse yaygın yabancı müdahalelere karşı pasif kalarak, birleşik bir devlet biçiminde hayatta kalmıştır. Bütün bu dönem boyunca fetihler ya Çin kültürünü benimsemeye ya da pratikliklerini sabırla gözlemeye çalışmıştır (Kissinger, 2010: 69). Tarihinin büyük bir bölümünü savaşlar, istilalar, sürgünler, iç çatışmalar oluşturan Çin tarihi, tüm bu süreçlerden geçerek özgün bir kültürel mirasa ulaşmayı başarmıştır. Tıpkı Çin medeniyeti gibi Türk medeniyeti de aynı süreçlerden geçerek önemli bir tarihi mirasa sahip olmuştur. Ayrıca tarihi süreç içerisinde her iki halkın da birbirleri üzerinde ciddi etkiler bıraktığı da görülmektedir.

Türkler ve Çinliler arasındaki en önemli tarihi olaylardan birisi de Talas Savaşı olmuştur. Çin ordusu, İslam ordularıyla, Talas Nehri yakınında savaşmıştır. Fergana Ordusu da Çinlilerin yanında savaşa katılmıştır. Ebû Müslim'in Ordusu'nu Ziyâd b. Sâlih kumanda etmiştir. Bu savaşta kuzeyden Karluk Türkleri de Araplara yardım etmiştir. Zilhicce 133'te (Temmuz 751) Talas Nehri kenarındaki Atlah bölgesinde yaşanan savaş, beş gün sürmüştür (Taşağıl, 2010). Araplar ve Türklerin beraber hareket ederek Çinlileri bu savaşta mağlup etmesi ile hem Türk tarihi hem İslam tarihi hem de Çin tarihi için yeni bir dönemin başladığı görülmüştür.

8.yy.'da iki büyük imparatorluk Asya'ya zıt yönlerden yayılmıştır. Doğuda, "Tang Çin Hanedanlığı", "Han Hanedanlığı"nın 3. yy.'daki düşüşünden sonra Doğu Asya'daki en büyük imparatorluk olmuştur. Batıda ise "Abbasi Halifeliği" kısa süre önce iktidarı Emevilerden devralmıştır. Orta Doğu'dan, Kuzey Afrika'ya ve Orta Asya'ya doğru genişlemiştir. 751 yılının temmuz ayında, bugünkü Kazakistan ve Kırgızistan sınırındaki Talas Nehri vadisinde bir yerde, bu iki imparatorluğun orduları çatışmıştır. Beş günlük savaştan sonra "Tang Hanedanı" yenilmiştir. Bir daha asla bir Çin devleti, bu kadar batıya uzanmamış ve beş yıl içinde Tang Kuvvetleri, bölgeden büyük ölçüde çekilmiştir. Bu savaşın sonucunda Budizm'in etkisi azalırken İslam, Orta Asya'ya yayılmıştır. Talas Nehri Muharebesi, bu nedenle dünya tarihinde büyük bir dönüm noktası olmuştur (<https://www.supchina.com>).

751'de "Abbasi Halifeliği", 750'deki "Emevi Halifeliği"nin yerini alarak yükselişe geçmiştir. Abbasilerin 747'de açık ayaklanmaların başladığında, aldığı ilk şehir Merv olmuştur. 700'lerin başlarında, Kuteybe bin Müslim, 715'te kendi ordusu tarafından öldürülmeden önce Emeviler için Orta Asya'daki birkaç önemli şehri (Buhara ve Semerkant da dâhil olmak üzere) ele geçirmiştir. Takip eden otuz yıl boyunca, Müslüman valilere karşı iç savaşlar ve isyanlar bölgeyi harap etmiştir. Daha sonrasında ise Tibet ve Sincan üzerinden batıya doğru giden Çinlilere kapı açılmıştır. 693'te "Tang Hanedanı", 728'e kadar Kaşgar'ı geri almamış olsa da batı üzerindeki kontrolünü yeniden kurmuştur (Putz, 2016). Her yönü ile bölge üzerinde bir egemenlik mücadelesi vermeye çalışan Çin İmparatorluğu, siyasi emellerine ulaşamamıştır. Özellikle Türklerin bu savaşta Arapların safında yer alması, savaşın gidişatında önemli bir değişime sebep olmuştur. Çin'in Talas Savaşı ile yaşamış olduğu bu "olay ve olgu" ilişkisinde Türklerin oldukça belirleyici bir rolü olduğu görülmüştür.

Daha sonraki süreçte ise iki toplum arasındaki ilişkileri, siyasi ve ticari boyutta ele alabilmek mümkündür. Lakin 1950'li yıllara gelindiğinde iki toplum arasında yeni bir savaşın olduğu

görülmektedir. Bu savaşta iki toplum arasındaki çatışmayı belirleyen temel aktörün, Batı ittifakı olduğu göze çarpmaktadır.

Talas Savaşı'ndan sonra iki toplum arasında yaşanan önemli bir diğer savaş, Kunuri Savaşı olmuştur. Bilindiği üzere Türkiye, 1950'de Batı ittifakı ile beraber Kore'ye asker göndermiştir. Bu süreçte Türk Tugayı'nın Çin Halk Kurtuluş Ordusu ile karşı karşıya geldiği bilinmektedir. Kunuri Savaşı (1950) olarak bilinen bu savaşlar, Kore Savaşı'nın kaderini etkilemiştir. Bu muharebeler sürecinde Türk Tugayı, 8'inci Ordu'ya hemen hemen üç günlük bir zaman kazandırmıştır (Durak, 2015: 330). Soğuk Savaş sürecinde Çin ve Türkiye arasındaki en ciddi sıcak temas olarak, bu savaşı görebilmek mümkündür.

Tarihi, siyasi ve kültürel olarak oldukça yoğun bir iletişime sahip olan Türkler ve Çinliler, her dönemde bir şekilde ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Özellikle Orta Asya tarihi ve batıya ilerleyiş sürecinde bu ilişkilerin yoğunlaştığı görülmüştür. Özetle tarihi arka plan incelendiğinde her iki toplumun da birbiri için yabancı olmadığı görülmektedir.

21. YY.'İN BAŞINDA, TİCARİ VE SİYASİ BOYUTLARI İLE TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ

Pandemi sürecine geçmeden önce Türkiye ve Çin arasındaki ticari ilişkiler incelenecek olursa, en üst iki ihraç oranına sahip ürün takımlarının 2000-2017 arasında yüzde 40'tan daha fazla bir orana sahip olduğu, katma değeri düşük ürünlerin Çin'e ihraç edildiği ve mal grupları sepetinde epey bir süre geçmesine rağmen fazla bir çeşitlenme olmadığı görülmektedir (Dilek, Özdemir ve İstikbal, 2016: 36). Türkiye ve Çin arasındaki ticari ilişkilerde Çin'den yüksek oranda teknolojik ürün ithal edildiği ve Türkiye'nin ise Çin'e yüksek oranlarda ara mallar ihraç ettiği bilinmektedir. Pandemi sürecinde de devam eden ticari ilişkilerin gövdesinin bu şekilde oluştuğu görülmektedir.

Çin ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerde Türkiye aleyhine büyük bir dengesizlik vardır. Çin'e 3 senede yapılan ihracatın senelik ortalaması 2.947.575 Bin Dolar iken, Çin'den 3 yılda yapılan ithalatın senelik ortalaması ise 21.462.547 Bin Dolara yakındır (https://tasam.org/Files/Etkinlik/File/Deklarasyon/TCA1_Rapor_TR). İki ülke arasındaki ticari ilişkiler incelendiğinde, Türkiye'nin Çin ile olan ticaretinde ihracat kalemlerinde ciddi oranda bir artışın gerekli olduğu görülmektedir. Bu noktada Çin halkının ihtiyacına binaen yapılacak bir ihracatın, iki ülke arasındaki ticari dengesizliği azaltacağını dile getirmek mümkündür.

Son dönemlere gelindiğinde iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin önemli bir boyuta ulaştığı görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin stratejik konumu, Çin'in oluşturmaya çalıştığı ekonomik projeler açısından hayati bir önem taşımaktadır. Çin öncülüğünde ortaya atılan bu projeler, küresel anlamda ticari dengeleri oldukça derinden etkileyecek bir boyuta sahiptir. Çin liderliğinde 2013 yılında ortaya atılan "Kuşak ve Yol Girişimi", Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya hat üzerindeki ülkeleri içine alan, temelde dış ticareti artırma ve bir zemin projesidir. Türkiye tarafından baktığımızda, Çin'i, Kazakistan-Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan ve Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya aktaracak olan Hazar güzergâhlı demiryolu projesi "Orta Koridor Girişimi" oldukça değerlidir (<https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/>). Türkiye'nin aktif bir şekilde rol alacağı bu projeler, hem Çin için önemli kazanımlar sağlayacak hem de Türkiye'nin dünya ticaretindeki yerini oldukça artıracaktır. Bu noktada Çin'in ortaya attığı projeler, Batılı küresel aktörler tarafından oldukça eleştirilmektedir. Bu nedenle bu projelerin, tam olarak hayata geçmesi için ciddi bir mutabakata ihtiyaç duyulmaktadır. Hem Çin'in hem Orta Asya ülkelerinin hem de Türkiye'nin ticari geleceği için önemli getirileri olacak bu projeler, dünya ticari sistemi içinde önemli değişimleri beraberinde getirecektir.

Ayrıca Türkiye için BM Güvenlik Konseyi Daimî Üyesi olan Çin'in desteğini almak gerek ticari gerekse de diğer konularda ciddi bir kıymete sahiptir. Özellikle Kıbrıs konusu başta olmak üzere uluslararası alanda desteğe ihtiyacımız olan konularda Çin gibi büyük bir gücün desteğini almak, ulusal çıkarlarımız adına hayati bir öneme sahiptir.

Tablo 1. Türkiye'nin Çin ile Dış Ticareti

TÜRKİYE'NİN ÇİN İLE DIŞ TİCARETİ (MİLYAR DOLAR)						
Yıllar	İhracat	Değişim (Yüzde)*	İthalat	Değişim (Yüzde)*	Hacim	Dış Ticaret Açığı
1990	0,037	-45,9	0,24	+223,6	0,27	-0,20
2000	0,096	+166,6	1,34	+50,5	1,43	-1,25
2005	0,54	+38,4	6,88	+53,9	7,42	-6,34
2008	1,43	+38,8	15,65	+18,2	17,08	-14,2
2013	3,60	+27,2	24,68	+15,9	28,28	-21,1
2017	2,93	+26,2	23,37	-8,2	26,30	-20,4
2018	2,91	-0,7	20,71	-12,4	23,62	-17,8

Kaynak: TÜİK

* Bir önceki yıla göre olan değişimi göstermektedir.

Kaynak: <https://www.intell4.com/turkiye-cin-ekonomik-iliskileri-haber-182884>.

Mevcut arka plan ışığında TÜİK tarafından hazırlanan Tablo-1'de verilen bilgiler incelendiğinde, Türkiye ve Çin arasındaki ticari ilişkilerin her geçen yıl önemli bir gelişme kaydettiği görülmektedir. İhracat, ithalat ve hacim olarak, Türkiye ve Çin arasındaki ticari ilişkilerin hem iki ülkenin çıkarı için hem de küresel ticari dengeler için ciddi bir önemi olduğu görülmektedir.

2000'li yıllar sonrasında Çin ve ABD arasında yaşanan ticari yarışta, Çin'in ABD'ye karşı büyük bir mücadele verdiği görülmektedir. Pandemi süreci ile beraber ise Çin'in bu yarışta oldukça ciddi bir mesafe kat ettiği görülmektedir. Çin, ABD ile olan bu ticari mücadelesinde Türkiye'yi yanında görmeye büyük bir ihtiyaç duymaktadır. Bu temelde gelecekte iki ülke ilişkilerinin dünyanın ticari ve siyasi yapısı için çok şey ifade edeceği ise açık bir şekilde görülmektedir.

Çin ekonomisi, tüm dünya ülkelerini yakından ilgilendirmektedir. Çünkü sanayi ürünleri, finansal konular ile döviz ve faiz gibi konularda Çin'in küresel etkisi yadsınamaz bir konumdadır (Mitter, 2008: 151). Küresel ekonomi için bu kadar ciddi bir etkiye sahip olan Çin'in Türkiye ile birlikte oluşturacağı projeler, 21.yy.'da oluşması muhtemel "yeni dünya düzeni" için oldukça önemli bir eşik olacaktır.

Son dönemlerde Çin'in cari hesap fazlası Çin'i deniz aşırı ülkelerde yatırım yapmaya itmiştir. 2007 yılında Çin Kalkınma Bankası, Amerikan Blackstone şirketinin 3 milyar dolarlık hissesinin satın almış, ayrıca İngiliz bankası Barclays'e 2.4 Milyar Pound vererek ortak olmuştur (Mitter, 2008: 145). Her yönü ile dünya ekonomisiyle bütünleşen Çin gerek Avrupa ülkeleri gerekse de ABD için önemli bir aktöre dönüşmüştür. Çin'in sahip olduğu potansiyellerin Doğu toplumları için faydalı olacak bir boyuta varması için şüphesiz ki Türkiye ve Çin arasında artan bir ticari ilişkiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle Çin sermayesinin Avrupa ve ABD'ye akmasından ziyade Türkiye'ye yönlendirilmesi ile Doğu toplumları için ciddi bir artı değer oluşacağı anlaşılmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ve ÇKP'nin toplumsal anlaşma konusunda dün olduğu gibi bugün de atıf yaptığı temel öğelerden biri hegemonyacılığın reddidir (Losurdo, 2018: 150). Bu konunun hala canlılık göstermesi nedeniyle Çin'in Batılı ülkelerle ilişkilerinde ciddi bir tedirginliğin olduğu anlaşılmaktadır. İlişkilerde var olan "güvensizlik duygusu" nun etkisi ile Çin'in Doğu toplumları ile

ticaret yapmaya yönelmesi, özellikle Türkiye ile artan bir ticari-siyasi ilişki ağı kurması, oldukça muhtemel ve kıymetli bir konudur.

Çin tarafı, bugün için çözmesi gereken iki olağan üstü sorunla karşı karşıyadır: Birincisi, ekonomik alanda yüzde oranında daha az tarım bölgesine sahip olmasına rağmen bir buçuk milyar insanın karnını doyurmak zorunda olmasıdır. İkincisi, aynı durum madencilik, su kaynakları ve diğer benzer ihtiyaçlar içinde geçerlidir (Losurdo, 2018: 188). Hem gıda hem de doğal kaynaklara ciddi bir şekilde ihtiyaç duyan Çin'in, Türk dünyası ve İslam dünyası ile yapıcı ilişkiler kurarak ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânına sahip olduğu görülmektedir. Türk ve İslam dünyasının Çin ile yapıcı ilişkiler kurabilmesi için yine Türkiye ve Çin arasında oluşacak yapıcı diplomatik ve ticari ilişkilere ihtiyaç duyulmaktadır.

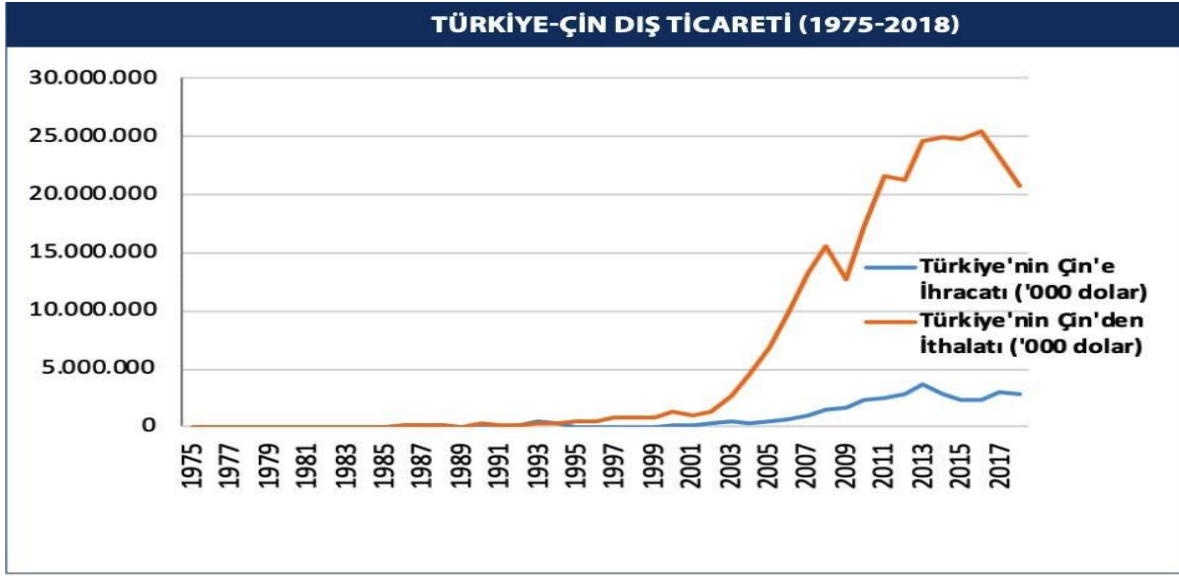
İki ülke arasındaki siyasi geçmiş incelendiğinde ise Türk-Çin ilişkilerinin oldukça eski bir mazisinin olduğu görülmektedir. Çin'in ABD ve Avrupa ülkeleriyle kurduğu ilişki ağının ise oldukça yeni olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere Çin ve ABD, 1979'da diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. İki ülkenin 1978'de yayınladıkları ortak bir bildiriyle 1979'dan itibaren büyükelçiler gönderileceği duyurulmuştur (Dillon, 2016: 385). Ticari, siyasi ve kültürel olarak Çin ve ABD arasında büyük bir tarihi yakınlığın olmadığı görülmektedir. Bu nedenle iki ülke arasındaki kırılma hatlarının canlı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Türkiye ve Çin arasındaki tarihi süreç incelenecek olursa Türkler ile Çinlilerin binlerce yıllık iki komşu medeniyet olduğu ve çok güçlü ilişkiler kurduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Çin, uzun süren müzakereler sonucu 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur. Çin'in DTÖ'ne üyelik başvurusu hem Çin Halk Cumhuriyeti hem de uluslararası toplum kanadında Çin'in ekonomik modernizasyon ve küresel düzene entegrasyonunun en önemli göstergesi olarak görülmüştür (Dillon, 2016: 429). O tarihten bugüne Çin'in Batılı ülkeler ile yoğun bir ilişki ağı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Fakat her dönem Çin'in Batılı ülkeler ile ilişkilerinde siyasi krizlerin yaşandığı da görülmektedir. Bu temelde Çin'in Batı ile kurduğu ticari ve siyasi ilişkilerin bir "güvensizlik duygusu" içerisinde ilerlediğini söyleyebilmek mümkündür. Bu noktada Çin'in yaşadığı süreci, Türkiye'nin de yaşadığı görülmektedir. Özellikle AB ve ABD ile ilişkilerde dönem dönem ciddi sorunların yaşandığı ve Türkiye'ye verilen taahhütlerin yerine getirilmediği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak her yönü ile 21.yy. Türkiye ve Çin'in ekonomik ve siyasi olarak güçlü bir ilişki ağına sahip olmalarını gerekli kılmaktadır.

Türkiye ve Çin arasındaki ekonomik ilişkilerde temel sorun iki ülke ticaretinde son dönemlerde Türkiye aleyhine ciddi bir açığın varlığıdır. T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre: ticari açık 1995 senesinde 472, 1996 senesinde 491, 1997 senesinde ise 743 milyon dolardır (Tezkan, 2002: 13). Her şeye rağmen yaşanan süreç, Türk-Çin ilişkilerinin ciddi bir gelişim potansiyelinin olduğunu da göstermektedir.

Türkiye ve Çin arasındaki ticari ilişkiler, 1974 tarihinde imzalanan Ticaret Antlaşması ile yürütülmektedir. Bu antlaşmanın 6. maddesi gereğince her yıl toplanması kararlaştırılan Karma Ticaret Komitesi, 1978 ile 1981 senelerinde sadece iki kez toplanmıştır (Tezkan, 2002: 14). Her yönü ile güçlü bir ticari ve siyasi ilişki ağına sahip olan Türk-Çin ilişkileri, dönem dönem sorunlar da yaşamaktadır. Özellikle Uygur Türkleri meselesi, coğrafi uzaklık ve iki ülke ilişkilerinin üçüncü aktörler tarafından sabote edilmesi bu sorunların başında gelmektedir.

Tablo 2. Türkiye-Çin Dış Ticareti (1975-2018)

Kaynak: TÜİK

Kaynak: <https://www.intell4.com/turkiye-cin-ekonomik-iliskileri-haber-182884>.

Mevcut arka plan dâhilinde TÜİK tarafından hazırlanan Tablo-2 incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin, 1975'ten 1995 yılına kadar oldukça düşük bir düzeyde olduğu fakat 1995 yılından sonra ise bir gelişim trendi yakaladığı görülmektedir. 2003 yılından sonra ise iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde büyük bir sıçramanın olduğu görülmektedir. Son noktada ise iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde ithalat ve ihracat kalemleri arasında ciddi bir dengesizliğin olduğu göze çarpmaktadır.

Türkiye ve Çin arasındaki ilişkileri sadece ticari anlamda değerlendirmek mümkün değildir. Türk-Çin ilişkileri binlerce yıl geriye gitmektedir. Yakın tarihte ise Çin'in BM Güvenlik Konseyi Daimî Üyesi olduğu 1971'de resmen iki ülke arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler kurulmuştur. Daha sonrasında Çin devletinin Müslüman bir azınlığa (Uygurlara) kötü muamele etmesi nedeniyle, 1999'dan 2000'e kadar ülkeler arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkilerde sorunlar yaşanmıştır (Klepek, 2020: 2). Bu nedenle iki ülke arasında gelişecek olan ticari ve siyasi ilişkilerin Uygur Türkleri açısından da hayati bir önemi bulunmaktadır.

Oluşturduğu projeler ile dünyaya açılmaya çalışan Çin, bu noktada Türk dünyasına ve Türkiye'ye ciddi bir şekilde ihtiyaç duymaktadır. Türkiye ile kuracağı yapıcı ilişkilerde Türkiye'nin hassasiyetlerinin farkına varan Çin'in, Uygur Türklerine karşı olan politikasında da bir değişimin yaşanması muhtemeldir. Bu nedenle Çin ve Türkiye arasında geliştirilecek olan yapıcı ilişkilerin, Uygur Türklerinin geleceği için de elzem olduğu görülmektedir.

Çin'in hızla büyüyen ekonomisiyle küresel zemindeki yükselişi, Türk siyaset yapımcılarının dikkatini çekmiştir. Türkiye-Çin arasındaki ilişkiler, dönem dönem iniş çıkışlar yaşasa da son yıllarda iki ülke ilişkileri, karşılıklı menfaatlere dayalı bir gelişme dönemine girmiştir. Ticaret artmış ve hükümetler arası iletişim hızlanmıştır (Cengiz, 2021). Küresel ticari hedefler belirleyen Çin'in, Türkiye'nin sahip olduğu potansiyellerin farkına varmış olması bu noktada önemli bir olgudur. Yaşanan süreç, her iki tarafında yapıcı ilişkiler kurarak kazançlı çıkacağını göstermektedir. Özellikle pandemi süreci ile beraber iki ülke ilişkilerinin kesinlikle sekteye uğramadığı ve her yıl daha çok gelişen ticari ve siyasi bir ilişki trendinin olduğu göze çarpmaktadır.

Türkiye ve Çin, 2021 yılında diplomatik ilişkilerin 50. yılını kutlarken, Covid-19 Pandemisi'ne rağmen büyüyen ticari ilişkilerini daha da geliştirmeyi ve çeşitlendirmeyi başarmıştır. İki ülke 1971'de diplomatik ilişkiler kurmuştur. O zamandan beri bağları siyasi, kültürel ve ekonomik düzeylerde

yoğunlaşmıştır. Ticaret hacimleri, 2020 itibariyle yaklaşık 24 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. Pandemiye rağmen Çin ve Türkiye, uzmanlara göre ticari bağlarını ve işlemlerini önemli ölçüde artırmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Çin-Türkiye ticaret kapasitesi, 2021 yılının ilk üç ayında yüzde 44 yükselerek, 8 milyar Dolara ulaşmıştır (<http://www.xinhuanet.com/english/2021-05/12>). Her yönü ile iki ülke arasında var olan ticari ve siyasi ilişkiler hem Doğu toplumları için hem Türk dünyası için hem İslam dünyası için hem de küresel dengeler için ciddi bir önem taşımaktadır.

Çin tarafından oluşturulmaya çalışılan projelerden biri olan “Orta Koridor” projesine detaylı bir şekilde göz atılacak olursa, kısaca “Orta Koridor” olarak adlandırılan Trans-Hazar Doğu-Batı-Orta Koridor Girişimi, Türkiye’den başlayıp Gürcistan, Azerbaycan üzerinden Kafkaslar bölgesinden ilerleyip Hazar Denizi’ni geçerek Orta Asya’yı kat edip Çin’e ulaşan, Türkiye’nin en büyük koridorlarından biridir. Antik İpek Yolu’nu yeniden canlandırma çabalarının en önemli bileşenidir. Güzergâh demiryolu ve karayolu ile Gürcistan, Azerbaycan ve Hazar Denizi üzerinden (Hazar transit koridorunu geçerek) geçmekte ve Türkmenistan-Özbekistan-Kırgızistan, Kazakistan güzergâhını izleyerek Çin’e ulaşmaktadır. Bu güzergâh üzerinde Bakü/Alat (Azerbaycan’da), Aktau/Kuryk (Kazakistan’da) ve Türkmenbaşı (Türkmenistan’da) limanları Hazar transit koridoru üzerindeki multimodal (çok biçimli) taşımacılığın ana noktalarıdır. Ayrıca “Orta Koridor”, bölge ülkelerinin, özellikle denize kıyısı olmayanların da ilgisini çekmektedir (<https://www.mfa.gov.tr/turkeys-multilateral-transportation-policy>). Her yönü ile bölge ülkeleri ve dünya insanlığı adına büyük önem arz eden bu projelerin tam olarak hayata geçebilmesi için Türkiye ve Çin arasında kurulacak yapıcı siyasi ve ticari ilişkilere ihtiyaç duyulmaktadır.

TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ: KABİLİYETLER VE FIRSATLAR

Türkiye’nin resmi iradesinde Çin algısının anlaşılabilmesi için, 19.yy.’ın ikinci yarısı Osmanlı aydınları ve yöneticilerinin Çin’e karşı bakışını anlamak önemlidir (Gürsoy, 2021: 26). 19.yy. her iki imparatorluk için bezer şartlar altında geçmiştir. Özellikle Batı emperyalizmi ile karşı karşıya olmak ve sömürge bir halk olmamak için her iki toplumunda ciddi bir mücadele verdiği görülmektedir. 20. yy.’a gelindiğinde ise her iki toplumun da önemli bir devrim yaşayarak imparatorluk dönemini sonlandırıp cumhuriyet rejimine geçtiği görülmektedir.

Devrim sonrası süreçte Türkiye’nin birtakım demokratik hedefler edindiği, Çin’in ise sosyalist-komünist bir toplumsal yapı ve devlet hedeflediği bilinmektedir. Bugün için Osmanlı İmparatorluğu ve Çin İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin çok üst bir noktada olduğunu beyan etmek mümkün değildir. Fakat her iki imparatorluğun birbirinden tamamen habersiz olduğunu düşünmek de doğru değildir. Özellikle tarihi ve kültürel arka plan, her iki imparatorluğun da zihninde canlı bir şekilde yer bulmuştur.

Bu temelde imparatorluk sonrası her iki devletin ilişkilerinde de farklı bir sayfanın açıldığı bilinmektedir. Özellikle 1970’li yıllar sonrasında yoğunlaşan diplomatik ilişkilerin daha sonrasında ciddi bir şekilde ticari ilişkiler ile ilerlediği görülmüştür. Ticari ve siyasi ilişkiler konusunda ise her daim Uygur Türklerinin geleceği iki ülke arasındaki ilişkilerin tıkanmasındaki temel neden olmuştur. 2000’li yıllar sonrasında ise tüm artış ve azalışlarla beraber iki ülke ilişkilerinin önemli bir noktaya geldiği anlaşılmıştır.

Covid-19 Pandemisi ile beraber tüm dünya toplumlarının kendi kabuğuna çekildiği bir dönem yaşanırken, Türkiye ve Çin arasında daha güçlü bir ticari ilişkinin yaşandığı görülmektedir. Esasında iki devlet ve iki toplum arasında yaşanan siyasi ve ticari ilişkilerin gelişimi, tüm dünya insanlığı için önemli bir konudur. Özellikle Uygur Türklerinin geleceği konusunda kurulacak olan yapıcı diplomatik ilişkilerle Çin-Türkiye iş birliği, 21.yy.’da küresel sistem için yeni bir sayfanın açılacağına işaret etmektedir.

Özünde Türklerin Çin algısı noktasında, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e intikal eden ve devam eden konuların başında, Çin Müslümanları, Doğu Türkistan ve Çin’in Rusya ile ilişkiler

bakımından taşıdığı önemle beraber tek örneği ve kaynağı Avrupa olan belirlenmiş bir modernleşme bakış açısı altında ilerleyen bir dış politika algısı olduğu görülebilmektedir (Gürsoy, 2021: 39). Her iki toplumunda birbirini algılayışı noktasında, çeşitli hassasiyetlerin olduğu görülebilmektedir. İki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesinin önünde ciddi bir eşik olan bu sorunların, yapıcı diplomatik ilişkilerle çözülebileceği ise açık bir şekilde görülebilmektedir.

Türkiye-Çin ilişkilerini büyük bir stratejik çerçevede ele almak gerekmektedir. Çünkü Türkiye-Çin ilişkileri demek, aynı zamanda Orta Asya'nın geleceği, Kafkasya'nın güvenliği ve Rusya'nın da yapıcı siyasal ilişkilerle sürece dâhil olması demektir. Kısacası Türkiye-Çin ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi, Doğu toplumları için küresel bir uzlaşmayı ifade etmektedir.

Türkiye, tüm ticari hassasiyetlerine karşın, Türk dünyası ile daha kapsamlı bir birliktelik için Uygur meselesine büyük bir önem vermektedir. Türkiye, bir taraftan bunu yaparken, diğer taraftan Çin'e karşı yapıcı bir dış politik yaklaşım da ortaya koymaktadır (Gökçelik, 2021). Bu noktada Çin'in de Türkiye'nin özverisinin farkına varması önemlidir. Çinli politika yapımcıların Türkiye'nin sahip olduğu potansiyelleri tam olarak kavraması ve hassasiyetlerine özen gösteren bir dış politika anlayışı ile hareket etmesi gerekmektedir. Karşılıklı anlayış ve iyi niyet ile bir üst seviyeye geçen iki ülke ilişkileri, dünya tarihi için şüphesiz ki yeni bir sayfa açacaktır.

“Bir Kuşak Bir Yol, Orta Koridor Projesi” ile Türkiye'den demir ağı ile Gürcistan, Azerbaycan, Hazar Denizi üstünden deniz araçları ile Türkmenistan, Kazakistan ve Uygur Otonom Bölgesinin başkenti Urumçi üstünden, Xi'an iline ulaşan bir bağın oluşması amaçlanmaktadır (Günay, Çetiner, Sevinç ve Kütükçü, 2019: 165). Her yönü ile dünya ticareti için büyük bir değişimi beraberinde getirecek olan bu projelerin hayata geçmesi için en doğuda bulunan Çin ile en batıda bulunan Türkiye arasında, ciddi bir mutabakata ihtiyaç duyulmaktadır. Bu projelerin hayata geçmesi hem Türkiye için hem Çin için hem de bölge ülkeleri için hayati bir önem taşımaktadır. Bu noktada Türkiye'nin sergilediği olumlu tutum karşısında Çin tarafının da gereken hassasiyeti sergilemesi elzemdir.

“Modern İpek Yolu” projesinin, Türkiye'deki dış sermaye ve yatırım ataklarını çoğaltması ve Çin ile arasında oluşacak ticaret kapasitesini artırması umulmaktadır. Bu nedenle güzergâh üzerinde bulunan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik münasebetlerin artması da muhtemeldir (Günay, Çetiner, Sevinç ve Kütükçü, 2019: 171). Özellikle bölge ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynaklarının Türkiye'ye ulaşması ve dünya pazarına akabilmesi de bu projeler sayesinde gerçekleşecektir. Bu nedenle mevcut projeler, “yeni bir dünya düzeni” kuracak kapasiteye sahip olduklarını göstermektedirler.

Türkiye; 80 milyonu geçen nüfusuyla, büyüyen ekonomisiyle, Orta Asya, Ortadoğu, Afrika, Avrupa devletleri ile olan tarihi, kültürel ve politik ilişkileriyle, AİGK, AGİT ve NATO üyeliğiyle ve stratejik konumu ile son zamanlarda uluslararası alanda kıymeti giderek artmaktadır. “Kuşak Yol” projesi çerçevesinde bu özellikleri hasebiyle Türkiye, Çin için ciddi bir kıymete sahiptir (Durdular, 2016: 90). Türkiye'nin sahip olduğu kabiliyet ve imkânların, Çin ile kurulacak yapıcı siyasi ve ticari ilişkilerle beraber, küresel bir değişime zemin oluşturacağı ise açık bir şekilde görülmektedir.

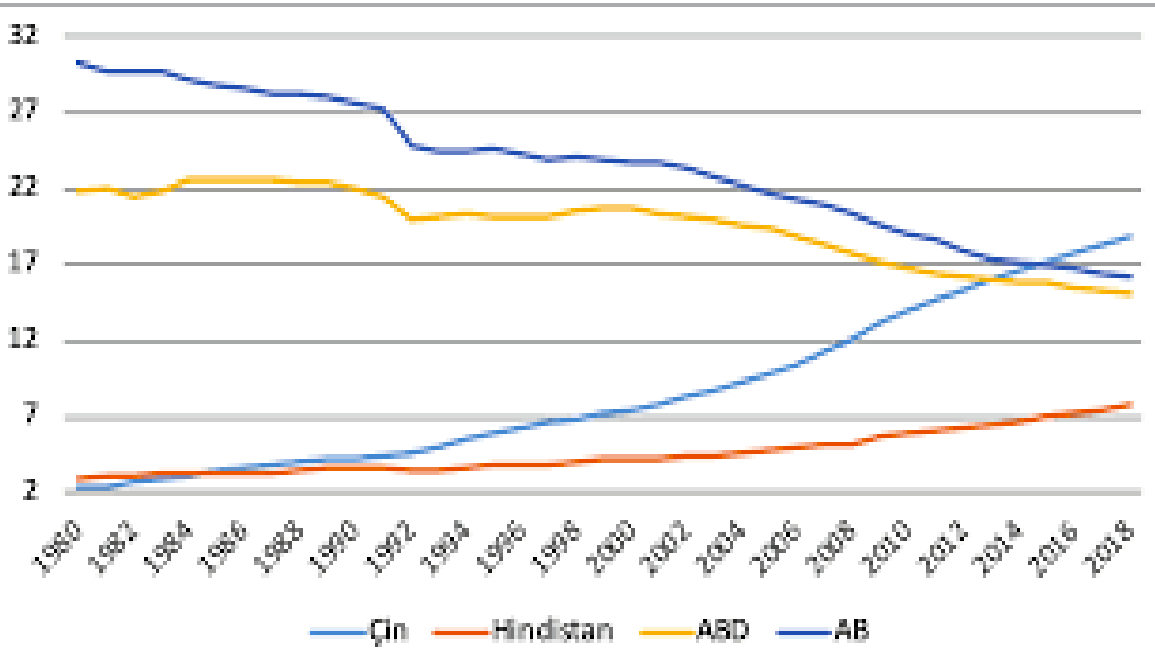
Tıpkı Türkiye'nin olduğu gibi Çin'in de ciddi bir siyasi ve ticari tecrübesi bulunmaktadır. 1997-1998 “Asya Mali Krizi” sırasında Çin, Çin'in Asyalı komşuları için bir tehditten ziyade sorumlu ve yardımcı bir güç olduğuna onları ikna etmeyi başarmıştır. Kriz baskısını azaltmak için, Çinli yetkililer, ticaret fazlası yaratmak için para biriminin değer kaybetmesinden kaçınmışlardır. Bunu yapmak, muhtemelen, ilgili tüm ülkelere zarar veren bir başka rekabetçi para devalüasyonu turu oluşturmuştur. Ayrıca Tayland ve Endonezya gibi zor durumdaki ülkelere önemli miktarda kredi teklif etmişlerdir. Buna karşılık, bölge ülkelerine ABD'nin yanı sıra Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve hâkim Batılı ülkeler yardımcı olmamıştır. Bu nedenle bölgede onlara karşı önemli bir kızgınlık var olmuştur. Japonya bile güçlü kabiliyetleri olmasına rağmen bir Asya Para Fonu oluşturma önerisine ABD nedeniyle karşı çıkmış ve bu girişim düşmek zorunda kalmıştır (Cheng, 2018: 14). Her önü ile bölge ülkeleri için çok şey ifade eden Çin, Türkiye ile yapıcı ilişkiler kurarak bu kabiliyetini artırabilme

imkânına sahiptir. Çin'in yoğun ilişkiler kurduğu bölge ülkeleri ile Türkiye'nin de ciddi bağları bulunmaktadır. Bu nedenle Çin'in, Orta Asya, Kafkasya ve Afrika ülkeleriyle gelişecek siyasi ve ticari ilişkilerinde Türkiye, kilit bir öneme sahiptir.

1949 Çin Devrimi'nden bugüne, Çin'in dış politikasında birçok değişimin olduğu görülmektedir. 1990'larda Çin diplomasisi, ilişkilere odaklanma eğiliminde olmuştur. Büyük güçlerle, özellikle ABD ile ve komşularıyla ilişkilere artan vurgu, geleneksel “*mulin you hao*” (iyi komşuluk ve dostluk) yaklaşımından daha proaktif bir yaklaşıma geçmiştir. Yani dostane çevreye, istikrara, komşu ülkelerinin barışı ve refahına odaklanma noktasına evrilmiştir (Cheng, 2018: 19). Tüm siyasal, kültürel ve ticari arka plan dâhilinde, Çin'in büyük imkân ve kapasitelere sahip olduğu görülmektedir. Bu imkân ve kapasitelerin dünyaya açılabilmesi ve dünya insanlığı için yeni bir küresel düzenin oluşabilmesi adına, Çin ile Türkiye'nin yapıcı bir ilişki ağı içerisinde olması hayati önem taşımaktadır.

İki ülke arasında gelişecek ilişkilerde dikkat edilmesi gereken husus ise ilişkilerin sadece ticari boyutlu olmamasıdır. İki ülke ilişkilerinin ticari konular haricinde kültürel ve politik konuları da içeren bir temelde stratejik ortaklık noktasına varması, ciddi bir önem arz etmektedir. 21.yy. küresel anlamda yeni güç dengelerini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle iki ülkenin daha kapsamlı bir ilişki ağına sahip olması gerekmektedir.

Tablo 3. ABD, AB, Çin ve Hindistan'ın Dünya Ekonomisinden Aldıkları Paylar (Yüzde)

-IMF * Oranlar satın alma gücü paritesine (SAGP) göre ilgili ülke ekonomisinin o yılda dünya ekonomisi içindeki payını göstermektedir.

Kaynak: “Asya Yüzyılında Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri”, SETA, Rapor, 2019.

Mevcut ticari arka plan dâhilinde IMF tarafından hazırlanan Tablo-3 incelendiğinde 1980 yılından 2018 yılına kadar Çin'in dünya ekonomisinden aldığı payın sürekli olarak arttığı görülmektedir. Özellikle 2000 yılı sonrası çok ciddi bir artışın olduğu göze çarpmaktadır. Hindistan'ın dünya ekonomisinden aldığı payın ise 2018 yılına gelindiğinde bir artış yaşadığı fakat Çin'in oldukça gerisinde olduğu anlaşılmaktadır. ABD ve AB'nin ise uzun bir süredir düşüş yaşadıkları ve 2014 yılı sonrası Çin'in gerisinde kaldıkları sonucuna varılmaktadır.

Çin'in bir küresel aktör olarak sahip olduğu imkânlar dünyanın diğer küresel güçlerine kıyas ile oldukça önemli bir noktadadır. Çin'in sahip olduğu bu imkânları artırabilmesi için Türkiye'ye ihtiyaç

duyduğu açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca iki ülke arasında kurulacak ticari ilişkilerin birçok boyutu olduğu da anlaşılmaktadır. Özellikle turizm alanında tarihi olarak iki komşu medeniyetin sahip olduğu büyük bir tarihi miras bulunmaktadır. Bu noktada da iki ülke ilişkilerini ciddi bir gelişim potansiyeli içerdiği görülmektedir.

SONUÇ

Son kertede Çin toplumunun siyasal tavrına değinecek olursak, bireysel psikoloji, Çin diplomasisinin önemli bir aracıdır. Konfüçyüsçü devlet adamı için uluslararası ilişkiler, tüm sosyal ilişkiler gibi sadece gruplar arasındaki ilişkiler değil, aynı zamanda onları yöneten bireyler arasındaki ilişkilerdir. Üstelik bu düşünce, toplumları idare ederken toplumlara kendilerini çok daha güvenli bir yerde hissettirmektedir. Çünkü dünyanın siyasi koşulları hakkında çok az şey bilinmekte ama insan doğası ve insan ilişkileri hakkında oldukça fazla şey bilinmektedir. Çinliler insanın doğasına dair derin bir kavrayış edinmiş ve insanları idare etme ve yargılamada ehil hale gelmişlerdir. Bireyin önemine yapılan bu vurgu, toplumsal sorunların çözümünün, kişilikler olarak ele alınan insanların manipülasyonunda bulunması gerektiği inancına yol açmıştır (Levi, 1953: 6). Her yönü ile özgün bir toplumsal, siyasal ve psikolojik bilince sahip olan Çin toplumu, uzun bir süre dünyanın farklı medeniyetlerinden uzak kalarak farklı bir toplum ve devlet psikolojisine sahip olmuştur.

Daha sonraki dönemde ise yabancılarla uğraşmanın geleneksel yöntemlerinin yetersiz olduğunun farkına varılması ve yenilerinin aranması, Çinlileri oldukça doğal olarak, pek çok açıdan hazmı zor ve üstün olan Batı kültürünü incelemeye yöneltmiştir. Yaklaşımları, 1860'lerde resmi iletişim kanalları oluşturulduktan sonra bile, kültürleşmeye veya tutum değişikliğine karşı düşmanca ve dirençli kalmıştır. Düşmanlık, hiçbir şekilde her zaman inatçı bir küçümseme takıntısı ya da kazanılmış çıkarların korunması için bir rasyonelleştirme olmamıştır. Genellikle Çin kültürünün daha yüksek değerlerine gerçek bir inanca dayanmıştır. Ancak koşulların gücü, yeni fikirlerin nüfuz etmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bazı ilerici Çinliler, özellikle teknik türden Batılı başarıları kabul etmeye istekli olmaya başlamışlardır. Geleneksel kavram ve inançları yeniden incelememişlerdir. Batılı herhangi bir şeye önem vererek bile olsa onu yüceltmeye yönelik eski katı reddetmenin bu yumuşaması, Batı ile daha sağlam ilişkilere doğru atılan ilk adım olmuştur (Levi, 1953: 23). İmparatorluğun son dönemlerinde başlayan farklı toplumlara karşı bakış açısı değişimi, cumhuriyet rejimine geçilmesi ile beraber devam etmiştir. Devrim sonrasında ise çok daha farklı bir insan ve dünya tasavvuru ile yoluna devam eden Çin, 2000'li yıllar sonrasında küresel sistemin önemli bir aktörü haline gelmeyi başarmıştır.

Türkiye'nin uluslararası alandaki siyasi geçmişine bakacak olursak, Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki özel konumuna ilişkin argümanlarımıza dönmemiz gerekir. Vurgulanması gereken ilk nokta, Türkiye'nin en yaygın olarak Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak kabul edilen tarihten çok önce Sovyetler Birliği ile gergin ilişkiler içinde olduğudur. Bu durumun ilk nedeni: Küresel düzen, ikincisi ise büyük güçler için Soğuk Savaş'ın esasen bir güvenlik sorunu olarak algılanıyor olmasıdır (Çalış, 2017:11). Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin Sovyetlere karşı olan tutumu, Çin ile de ciddi bir iletişim kuramamasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde Çin'in yaşadığı siyasal süreç analiz edilecek olursa, Sovyet menşeli bir devrim ve toplumsal değişimin yaşandığı görülmektedir. Mevcut siyasal şartlar temelinde, Türkiye-Çin ilişkilerinin Soğuk Savaş sürecinde neden ciddi bir gelişim yaşayamadığı kolay bir şekilde anlaşılacaktır.

Soğuk Savaş koşulları Türkiye'yi birçok açıdan şekillendirmiştir. Soğuk Savaş, bir yandan Türkiye'nin modernleşmesini ve demokratikleşmesini derinden etkilerken, diğer yandan güvenlik, askeri modernizasyon ve depolitizasyon (siyasetten uzaklaşma) süreçlerini artırmıştır. Çoğunlukla Soğuk Savaş nedeniyle Türkiye, giderek daha fazla askeri politikalara yönelmiştir. Daha sonra ordu, sadece siyasette değil, hayatın her alanında politika yapmadaki konumunu giderek güçlendirmiştir. Ancak aynı Soğuk Savaş koşulları, Türkiye'nin demokratik yapıları geliştirmesi, demokratik kuralları ve kurumları geliştirmesine de imkân sağlamıştır (Çalış, 2017: 2). Kısacası Soğuk Savaş sürecinde

Türkiye, komünizm karşısında liberal demokrasiyi savunan ABD liderliğindeki yapı ile beraber hareket etmiştir. Dolayısı ile bu süreçte komünist-sosyalist bir devrim ve toplumsal dönüşüm yaşayan Çin ile ciddi bir siyasal, kültürel ve ekonomik iletişim yaşanmamıştır.

Soğuk Savaş sonrasında ise her iki ülke için yeni bir sayfa açılmıştır. Özellikle Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını kazanması ile beraber, her iki toplum için tarihi ve kültürel geçmişin önemi bir kere daha gün yüzüne çıkmıştır. 2000'li yıllar sonrasında ise gerek ekonomik ilişkilerde gerekse de uluslararası projeler noktasında daha önemli bir ilişki ağının oluştuğu görülmüştür.

100 yıla yakın bir süredir ABD önderli bir küresel sistemin var olduğu görülmektedir. Fakat son dönemlerde ve özellikle pandemi süreci ile beraber Çin'in önemli bir küresel aktör olarak tarih sahnesinde yer aldığı görülmektedir. Olası bir "yeni dünya düzeni" için Washington-Brüksel Konsensüsü'ne karşı Pekin-Ankara Konsensüsü'nün birçok şeyi değiştireceği düşünülebilmektedir. Özellikle Çin öncülüğünde oluşturulmaya çalışılan küresel projelerin hayata geçmesi konusunda, Türkiye ve Çin arasında kurulacak yapıcı siyasi-ekonomik ilişkilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Mevcut projelerin hayata geçmesi hem iki ülkenin çıkarı hem Orta Asya ülkelerinin kazancı hem Kafkasya'nın güvenliği hem de Uygur Türklerinin bekası için oldukça önemlidir. Bölgesel sorunların aşılmasının yanında, mevcut projeler temelinde yapıcı siyasi-ticari ilişkilerle ilerleyen Türkiye-Çin ilişkileri, küresel ticaret ve siyaset için de birçok değişimi beraberinde getirecektir.

Uzak Doğu'dan, Orta Asya'ya, Kafkasya'ya, Ortadoğu'ya, oradan Akdeniz'e ve Balkanlara kadar tüm dünya coğrafyalarında yeni dengelerin kurulduğu görülmektedir. Her yönü ile dünya insanlığı için 21.yy'ın yeni bir nizam getireceği görülmüştür. Özellikle pandemi süreci sonrasında dünyanın teknolojik, siyasal, ekonomik, askeri ve kültürel olarak yeni medeniyet merkezleri edineceği sezilmektedir. Olası bu "yeni dünya düzeni"nde, Türkiye'nin aktif bir şekilde rol alması ile beraber hem Türk dünyası hem İslam dünyası hem de Üçüncü Dünya toplumları için daha müreffeh bir yaşam düzeninin ortaya çıkacağı ise kuvvet ile muhtemeldir.

21.yy.'ın kadim bir süper gücü olmaya hazırlanan Çin'in, emperyalist bir süper güç olmamak için Türkiye'nin sahip olduğu siyasi ve kültürel birikime ihtiyacı vardır. Çünkü Türkiye, dünyanın en önemli medeniyetlerinden biri olan ve emperyalist olmadan bir süper güç olmayı başaran Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasına sahiptir. Türkiye-Çin ilişkileri, bu noktada tüm dünya insanlığı için önemli bir yerde durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağababa, N. (2015). Çin kaynaklarında Türkler, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(9), 1-8.
- Akdağ, Z. (2019). Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi, *HAFIZA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi International Journal of Social Sciences*, 1(1),40-57.
- Beckwith, Christopher I. (1987). *The Tibetan empire in Central Asia: A history of the struggle for great power among Tibetans, Turks, Arabs, And Chinese during the early middle ages*, New Jersey: Princeton University Press.
- Cengiz, S. (2021). *Turkey, China place economic ties ahead of ideology*, <https://www.arabnews.com/node/1832516>, March 26.
- Cheng, J. Y-S. (2018). *Multilateral approach in China's foreign policy*, Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- Çavuş, Ü. (2021). *Asya: Türkiye- Çin ilişkileri*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/66926/asya_turkiye_-_cin_iliskileri.

- Çalış, Ş. H. (2017). *Turkey's cold war: Foreign policy and western alignment in the modern republic*, London • New York: I. B. Tauris.
- Çolakoğlu, S. (2012). *Türkiye-Çin ilişkileri: Tek taraflı aşk mı?*, Ortadoğu Analiz, Eylül, 5(45), 53-66.
- Dilek, Ş., Özdemir, B. Z. & İstikbal, D. (2019). *Asya yüzyılında Türkiye-Çin ekonomik ilişkileri*, SETA, Rapor.
- Dillon, M. (2016). *Modernleşen Çin'in tarihi*, Çev. Eylem Ümit Atılğan ve Aydın Atılğan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durdular, A. (2016). Çin'in "Kuşak-Yol" Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi, *Avrasya Etüdüleri*, 1(49), 77 – 97.
- Durak, G. (2015). Türk ve dünya basınında Kore savaşı ve Türkiye, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(36), 323-339.
- Eberhard, O. W. (1996). *Çin'in Şimal komşuları*, Çev. Nimet Ulutuğ, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gökçelik, Şevval B. (2021). *Uygur Türklerinin Türkiye-Çin ilişkilerine etkisi*, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/Uygur-Turklerinin-Turkiye-Cin-Iliskilerine-Etkisi>.
- Gürsoy, D. (2021). Türkiye'de Çin algısı, 1923-1971, *Cappadocia Journal of Area Studies (CJAS)*, 3(1), 22-42.
- Günay, E., Çetiner, S., Sevinç, S. & Kütükçü, E. (2019). Tarihi ipek yolundan modern ipek yolu projesine: Türkiye- Çin ekonomik iş birliği çerçevesinde orta koridor ile kuşak ve yol girişimi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 157-175.
- Klepek, J. (2020). *Contemporary China-Turkey relations*, <https://ine.org.pl/wp-content/uploads/2021/01/Contemporary-China-Turkey-Relations.pdf>.
- Kissinger, H. (2010). *On China*, USA, New York: Penguin Group.
- Levi, W. (1953). *Modern China's foreign policy*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Losurdo, D. (2018). *Tarihten kaçış günümüzde Rus ve Çin devrimleri*, Çev. Coşkun Erdemir, İstanbul: Yordam Kitap.
- Mitter, R. (2008). *Modern Çin*, Çev. İnci Öztürk, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Moseley, A. (2020). *Siyaset felsefesine giriş: Birey, toplum, devlet ve uluslararası ilişkiler bağlamında siyasi ideolojiler*, Çev. Banu Karakaş, İstanbul: Metropolis Yayıncılık.
- Putz, C. (2016). *The battle that kept the Chinese out of central Asia in 751, a Muslim army and a Chinese army clashed on the banks of the Talas river*, <https://thediplomat.com/2016/01/the-battle-that-kept-the-chinese-out-of-central-asia/>.
- Taşagıl, A., *Talas Savaşı, Müslüman Araplarla Karluk Türklerinin Çin orduları karşısında zafer kazandığı savaş (133/751)*, <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/talas-savasi>.
- Temiz, K. (2017). *Türkiye-Çin ilişkileri*, SETA, Nisan, Sayı: 196, <https://setav.org/assets/uploads/2017/04/TRCin.pdf>.
- Tezkan, Y. (2002). *Uzak ve Eski Komşumuz Çin*, Ankara: Ülke Kitapları.
- “This Week in China's History: July 751”. (2020). <https://www.supchina.com/2020/07/22/the-battle-of-talas-river-and-the-height-of-tang-supremacy/>.

- “Türkiye-Çin Kovid-19 sonrası yeni paradigmlar; Kuşak ve Yol, Ticaret, Turizm, Yatırım, Finans ve Teknoloji”, STRATEJİK RAPOR (TASLAK), https://tasam.org/Files/Etkinlik/File/Deklarasyon/TCA1_Rapor_TR_pdf_5134bdbb-fae0-4943-a301-64aac689524a.pdf.
- “On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) üretim ve dış ticaret ilişkisi çalışma grubu raporu”, Ankara,2018,https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/Uretim_ve_DisTicaretIliskisiCalismaGrubuRaporu.pdf.
- “Türkiye-Çin ekonomik ilişkileri”. (2021). <https://www.intell4.com/turkiye-cin-ekonomik-iliskileri-haber>.
- “Economic watch: Turkey-China commerce moves forward despite pandemic”. (2021). http://www.xinhuanet.com/english/2021-05/12/c_139941399.htm.
- “Turkey’s multilateral transportation policy”. (2021). https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-multilateral-transportation-policy.en.mfa.